

BULLETIN

van de Historische Kring

HET LAND VAN HERLE

OPGERICHT 4 APRIL 1945

Twee-maandelijks tijdschrift ter versteviging van het contact tussen de historische beoefenaars en historie-belangstellenden, wonende in het oude Heerleener land.

Heeft St. Andreas

Benedictijnse
invloed in het
allodium Herle

als stadspatroon van Heerlen
voor St. Pancratius moeten
wijken ?

Wie zich beziggehouden heeft met het kerkelijk verleden van het allodium Herle, zal zich ongetwijfeld geplaatst hebben gezien voor het probleem der patroonsverandering, welke zich in het grijze verleden in Heerlen voltrokken moet hebben. Het staat immers historisch vast, dat zich in de 11de eeuw en waarschijnlijk reeds vroeger, een Andreaskapel in Heerlen bevond en dat enige eeuwen daarna de Pancratiuskerk het centrum van Heerlen uitmaakte. Dit historisch gegeven heeft menigeen doen besluiten tot een patroonsverandering, waarvoor men tot nu toe nog steeds geen oplossing gevonden heeft.

Bij gebrek aan documentaire gegevens zullen ook wij dit historische probleem niet tenvolle tot klaarheid kunnen brengen. Toch willen wij een poging wagen er enig licht op te werpen door de opbouw ener o.i. verantwoorde hypothese. Het wil ons immers voorkomen, dat het probleem tot nu toe verkeerd gesteld werd. Naar onze mening heeft er zich in Heerlen geen formele patroonsverandering, doch een patroonsverschuiving voorgedaan. Het is ons gevoelen, dat Sint Pancratius reeds lang vóór de 13de eeuw als patroonheilige in Heerlen verering genoot; niet als hoofdpatroon, doch als nevenpatroon naast Sint Andreas. De Andreaskapel is naar onze mening een Andreas-Pancratius-kapel geweest. Deze patronencombinatie kan een aanvaardbare verklaring vinden in de werkzaamheid en invloed door Benedictijnse

monniken uitgeoefend in het allodium Herle. AAN PATROONSVER-SCHUIVING daarentegen kan een plausiebele uitleg gegeven worden DOOR DE VESTINGBOUW in Heerlen in de 13de eeuw. De weg tot deze hypothetische oplossing is ons gewezen door het boek van Huisman: *Die Verehrung des Hlg. Pancratius in West- und Mitteleuropa* ¹⁾. Alvorens echter tot de opbouw van onze hypothese over te gaan onderzoeken we eerst, wat de bronnen ons over Heerlens kerkelijk verleden te leren hebben.

I.

WAT ZEGGEN DE BRONNEN?

Het oudste, ons bekende, document over Heerlens kerkelijk verleden dateert van het jaar 1065. Het is een akte, waarin Udo, bisschop van Toul, uit zijn eigen primum, het allodium Herle aan zijn kerk ten geschenke geeft. Benevens doet hij afstand van een gedeelte der kerkelijke inkomsten, welke de godshuizen van dit allodium genieten. Van de Laurentiuskerk te Furentela (Voerendaal), geconsacreerd door Paus Leo IX en gekwalificeerd als moederkerk, zal zij de helft, van de beide filialen, de Andreaskapel te Herle en de Martinuskapel te Waltine (Welten), een vierde der inkomsten kunnen innen. Met deze schenking wilde Udo zich veilig stellen tegen een mogelijk verwijt zijner opvolgers, betreffende de goederen, die hij het kapittel van Sint Gengulphus uit de mensa episcopalis geschonken had. De akte werd gegeven op 20 Juni in de kathedraal van Toul, in tegenwoordigheid van keizer Hendrik IV ²⁾. Dit document vermeldt dus in Heerlen een Andreaskapel in het jaar 1065. Waar zij gestaan heeft, en in welk jaar zij gesticht werd, blijft voor ons een geheim. Wel kunnen wij met volledige zekerheid vaststellen, dat zij reeds in het jaar 1049 bestond. Immers, genoemde akte deelt ons mee, dat zij behoorde tot de moederkerk van Voerendaal, geconsacreerd door Paus Leo IX. Deze consecratie nu vond plaats in 1049; dus bestond toen ook reeds de Heerlense kapel.

Het feit der kerkwijding door Leo IX kan door niemand in twijfel getrokken worden, daar dit vaststaat uit de schenkingsakte. Udo was bisschop van Toul van 1052 tot 1069. Hij werd opgevoed door Bruno, zijn voorganger in het episcopaat. Deze laatste nu werd tot Paus gekozen in 1048, en nam de naam aan van Leo IX. Het volgende jaar maakte hij een reis door Duitsland, waarop zijn leerlingen hem mochten vergezellen. Vanaf 25 Juni tot 5 Juli verbleef hij met keizer Hendrik IV te Keulen; en drie weken later, 27 Juli, bevond hij zich te Aken, op enkele uren gaans van Voerendaal. De datum der Voerendaalse „Kerkmis” (10 Augustus) nu komt uitstekend overeen met 's Pausen verblijf te Aken. Voegen wij daar bij, dat Voerendaal behoorde tot het allodium Herle, patrimonium van Udo; en herinneren we eraan, dat er bijzondere vriendschapsrelaties bestonden tussen de Paus en Udo, dan kunnen we met zekerheid aanvaarden, dat de consecratie der kerk, op

verzoek van Udo, juist plaats vond bij deze gelegenheid. Ter bevestiging zij nog vermeld, dat Paus Leo op dezelfde reis meerdere kerken wijdde ³⁾. Uit de schenkingsakte van 1061 besluiten we dus: *in 1049 bestond er te Heerlen een Andreaskapel en zij was een filiaal van de Laurentiuskerk te Voerendaal.*

Zoals we reeds zeiden, heeft dit historische gegeven het probleem der patroonsverandering bij menigeen opgeroepen. Ons interesseert hier vooral de mening van Peters, oud-archivaris van Heerlen ⁴⁾.

II.

DE MENING VAN PETERS.

„Het oudst bekende Heerlensch Godshuis”, zo schrijft Peters, „had tot patroon den H. Andreas. . . De meeste kerken, toegewijd aan een der apostelen, de eerste verkondigers van het Christendom, zouden reiken tot in de Romeinsche of Vroegmiddeleeuwsche tijd. Waar dit kerkje gestaan heeft, is onbekend. Onmogelijk is niet, dat het stond in de Emmastraat bij huis No. 9, waar wij indertijd, dwars door deze straat, op anderhalve meter diepte, een zware muur vonden, die niet afkomstig is van een Romeinsch gebouw. . .” ⁵⁾. — Tot zover de heer Peters.

Dat de Andreaskapel reikt tot in de Romeinse tijd is op zichzelf al hoogst onwaarschijnlijk, en in onze hypothese zal blijken, dat men haar beter plaatst in de Vroegmiddeleeuwse. Over het uitzonderlijk verschijnsel, dat in latere tijden de kerk van Heerlen Sint Pancratius tot patroon heeft, zegt hij het volgende: „De Pancratiuskerk staande midden op het plein van het oude kasteel Herle, is niet vóór dit kasteel gebouwd; want resten van muren van de middeleeuwse burcht liepen tot de buitenmuren der zijbeuken van de kerk, en waren daar weggebroken. Wij vermoeden, dat met de stichting van het kasteel (na 1244) een slotkapel gebouwd werd, en deze kapel, evenals de misschien bouwvallig geworden Andreaskapel, vervangen werd, in de tweede helft van de 13e eeuw, door de St. Pancratiuskerk. In ieder geval moet er een ingrijpende gebeurtenis hebben plaats gehad om de kerk van den H. Andreas te vervangen door een, toegewijd aan den H. Pancratius. Dit zou niet gebeurd zijn, als deze twee kerken op dezelfde plaats gestaan hadden. . .” ⁶⁾.

Het is ons uit de tekst niet duidelijk of Peters met die kapel de brug wil slaan tussen de Andreaskapel en de Pancratiuskerk, daar hij zich over de patroon van die kapel niet uitlaat. Bedoelt hij, dat Sint Pancratius onder de invloed van de vestingbouw tot patroon gekozen werd, dan moet die keuze verklaard worden uit de verering, die hij als ridderheilige genoot.

Tegenover de overtuiging van Peters, als zou vóór de bouw van de vesting, dus vóór de 13de eeuw, Sint Pancratius in Heerlen niet als patroon vereerd zijn, plaatsen we het gevoelen van Habets: „De parochiekerk van Heerlen is toegewijd aan den H. Pancratius, een heilige uit het einde der 3de eeuw, wiens feest gevierd wordt op den 12en Mei. . .

Deze jonge martelaar van 14 jaar werd te Rome onthoofd onder de regering van keizer Diocletianus. De territoriale uitgestrektheid van Heerlen, alsook het patronaat van deze heilige van de primitieve Kerk doen ons met recht en reden veronderstellen, dat de parochie zeer oud is, misschien een der oudsten van het bisdom Roermond⁷⁾.

Ongeveer hetzelfde schrijft Caumartin over de Pancratiuskerk te Mesch (L): „De H. Pancratius stierf de marteldood op 14-jarige leeftijd, onder Diocletianus, in 304. De keuze van deze heilige tot patroon der kerk is een zeker bewijs voor haar hoge ouderdom⁸⁾).

Passen we de beweringen van beide schrijvers toe op onze kwestie, dan schijnen zij te willen zeggen, dat we de Pancratiusverering in Heerlen moeten zoeken vóór de 13e eeuw. Deze suggestie vindt steun in de aanwezigheid van enige bouwkundige elementen, die bij de restauratie der door oorlogsgeweld getroffen St. Pancratiuskerk in 1945 door Ir. Peutz zijn geconstateerd. Wij mogen derhalve er van uitgaan, dat het oudste gedeelte dezer kerk uit de 12e eeuw, derhalve vóór de bouw der plattelandsvesting, dagtekent⁹⁾.

Wij menen nu te mogen stellen, dat, indien Sint Pancratius in Heerlen als patroonheilige vereerd werd vóór de 13e eeuw, dus vóór de bouw van de plattelandsvesting, hij gefungeerd heeft als nevenpatroon naast de H. Andreas. Immers, de schenkingsakte van 1065 vermeldt in het allodium Herle slechts drie godshuizen: de moederkerk van Voerendaal, de Martinuskapel van Welten en de Andreaskapel van Heerlen. In Heerlen was er dus slechts één kapel, en deze had, zo genoemde schrijvers zich niet vergissen, twee patronen: Andreas als hoofdpatroon en Pancratius als nevenpatroon. De uitbouw van onze hypothese zal de rechtvaardiging zijn van deze rectificatie, welke we in de opvatting van Peters hebben aangebracht. Het zal de lezer duidelijk worden, dat er in feite geen sprake is van een formele patroonsverandering, daar Sint Pancratius in Heerlen altijd als patroon vereerd is en als hoofdpatroon de overhand gekregen heeft onder invloed van de vestingbouw. Om echter deze opvatting aanvaardbaar te maken moeten we de verspreiding van de Pancratiuscultus in West-Europa nagaan.

III.

DE VERSPREIDING VAN DE PANCRATIUSCULTUS IN WEST-EUROPA.

De H. Pancratius was een Benedictijner heilige. Immers, die de stoot gaf aan zijn verering, was Paus Gregorius de Grote, een zoon van Benedictus. Vóór zijn keuze tot Paus was hij abt van het Andreasklooster te Rome, welk klooster gebouwd was op grondgebied van de H. Pancratius¹⁰⁾.

Dit feit verklaart ons grotendeels de verering, die Paus Gregorius de Grote tot Andreas en Pancratius gehad heeft. Aan zijn voorliefde voor Sint Pancratius gaf hij menigmaal uiting. Zo preekte hij b.v. op de

feestdag van onze heilige; hij spoorde Maurus, abt van het Andreas-klooster, aan zorg te dragen voor de verering van de H. Pancratius aldaar; hij liet kerken bouwen aan Sint Pancratius toegewijd en zond diens relikwieën naar vele plaatsen in Europa. Enkele voorbeelden mogen hier volstaan. In het jaar 591 laat hij op aanvraag van de diaken Januarius te Messina een basiliek bouwen, toegewijd aan de H. Stephanus, de H. Pancratius en de H. Euplius. In 599 geeft hij de bisschop van Napels opdracht een kerk te bouwen, die ook aan de H. Pancratius moet toegewijd zijn ¹¹).

Op het einde der 9e eeuw ontstaan twee nieuwe centra van verering, nl. Ranshofen in Oostenrijk en Conzen in het bisdom Aken. Zij vinden hun oorsprong in de verovering van Rome door Arnulf van Karinthië in 886, nadat hij de hulp van onze heilige had ingeroepen. Na de overwinning sticht hij kapellen in zijn paleizen te Ranshofen, Roding en waarschijnlijk ook te Conzen, en wijdt deze toe aan Sint Pancratius. Dan verspreidt de verering van PANCRATIUS ALS RIDDERHEILIGE zich vanuit Ranshofen over Oostenrijk, Zwitserland, Zuid- en Midden-Duitsland, Nederland, België en Frankrijk.

De verering van Pancratius als ridderheilige uit zich vooral in het bouwen van slotkapellen en in de voorstelling van Pancratius als ridderheilige ¹²). Ook hier gaat de verspreiding van de Pancratiuscultus dus terug op Gregorius de Grote. Het feit immers, dat Arnulf van Karinthië de hulp van Pancratius inriep, getuigt van Angelsaksische invloed, die hij als Carolinger ondergaan had.

Wij besluiten deze beschouwing over de cultusverspreiding met nog één feit te vermelden. In het jaar 985 zendt Andreas, abt van het Andreas-klooster te Rome, op het verzoek ener Engelse dame, relikwieën van de H. Pancratius aan Odinus, abt van de St. Bavo-abdij te Gent. Zo bloeit ook daar in stad en omgeving de verering op. Dan trekken monniken van Gent naar Egmond in Nederland, waar zij een vereringscentrum doen ontstaan met West-Nederland als invloedssfeer ¹³).

Als we ons nu op deze feiten bezinnen, dan komen we tot de bevinding, dat de Benedictijner monniken het leeuwenaandeel gehad hebben in de opbloei en verspreiding van de Pancratiuscultus. Gregorius, een Benedictijn, gaf er de stoot aan. Zonen van Benedictus maakten de heilige bekend en bemind. Zij beïnvloedden de Frankische missionering en deden in Gent en Egmond nieuwe vereringscentra ontstaan. We mogen daarom in volkomen gerustheid Pancratius een Benedictijner heilige noemen. Dit rechtvaardigt de conclusie echter niet, dat de stichting ener abdij de vestiging van bedoelde cultus betekende. Wel mogen we uit een bestaande verering, met de nodige omzichtigheid, Benedictijnse invloed en werkzaamheid veronderstellen. Vandaar ook ons gevoelen, dat in Heerlen een spoor van genoemde monniken zichtbaar is.

Hierin worden we nog versterkt door de hypothetische patronencombinatie: Andreas-Pancratius. Was Gregorius de Grote, de promotor van de Pancratiuscultus, niet abt van het Andreasklooster te Rome en lag dit klooster niet op grondgebied van de H. Pancratius? Meer nog, de

Benedictijn Augustinus, het eerste en voornaamste instrument der cultusverspreiding, verkeerde in dezelfde omstandigheden. Ook hij is abt geweest van het Andreasklooster. Doet de verbinding van Andreas en Pancratius in Heerlen nu nog vreemd aan, als de stichting der kapel op rekening der Benedictijnen wordt gezet? Vooral, daar rechtstreekse invloed van het Andreasklooster op een of andere abdij in Limburg niet uitgesloten is. Immers, een dergelijk feit constateerden we, toen we het ontstaan van de cultus in Gent bespraken.

IV.

BENEDICTIJNEN IN HET ALLODIUM HERLE?

Na deze beschouwingen lijkt ons het opsporen van Benedictijnse invloed in het allodium Herle gerechtvaardigd en vanzelfsprekend. Het ligt o.i. voor de hand, dat we een onderzoek instellen naar de abdij, die voor de stichting van de Andreas-Pancratius-kapel in aanmerking komt.

De oudste abdij, in de tegenwoordige provincie Limburg, is die van Susteren. Het klooster schijnt in het begin van de 8ste eeuw gebouwd te zijn door Plectrudis, gemalin van Pepijn van Herstal. Eerst werd het bewoond door Frankische monniken. Daarna was het een dubbelklooster. En onder Swentibold waren Benedictinessen de enige bewoonsters. Op het einde der 9de eeuw werd het klooster door de Noormannen verwoest, maar ook terstond weer opgebouwd. Er is echter geen enkele reden om aan te nemen, dat de abdij van Susteren invloed gehad heeft op de missionering in en rond Heerlen. Wij vermelden ze slechts om de verwoesting door de Noormannen op het einde der 9de eeuw, welk feit ons aanstonds van pas zal komen.

Ongeveer twee eeuwen later werd te Thorn een abdij gesticht, die aanvankelijk een dubbelklooster zou geweest zijn. Ook deze gaan wij stilzwijgend voorbij, daar we voor zielzorg in het allodium Herle geen enkele aanwijzing hebben.

Als derde Benedictijnse stichting in Limburg komt de proostdij van Meerssen ter sprake. Zij werd in het jaar 963 gesticht door koningin Gerberga, dochter van Hendrik de Vogelaar. Zij ook begiftigde haar en schonk ze aan de abdij van St. Remigius te Reims¹⁴). Niet alleen de proostdij, het hele allodium Marsna (Meerssen) werd eigendom van de abdij van Reims. Het allodium Marsna bestond uit het landgoed Marsna met alles, wat erbij behoorde: Cluma (Klimmen), Litta (Lith in Noord-Brabant), Hertsa (Herten), Angledura (Angleur), Schinna (Schin op Geul), Becha (Beek), Schinmorta (Schimmert) en Retinis (Retine)¹⁵). Reeds vóór de schenking door Gerberga bezat de Benedictijnerabdij van Reims het recht op cijnsen en renten in de meeste der bovengenoemde plaatsen.

In het jaar 1134 bepaalde Alexander X, bisschop van Luik, dat de kanunniken der proostdij vervangen mochten worden door Benedictijnen. Dezen moesten echter het vertrek of het uitsterven der kanunniken af-

wachten. De akte werd opgesteld door Albero, bisschop van Luik, in 1136 en door Paus Innocentius II op 21 November van hetzelfde jaar te Pisa uitgevaardigd. Het zou echter nog meer dan twintig jaar duren, alvorens de Benedictijnse monniken de proostdij konden betrekken ¹⁶). De 27ste Mei 1178 nog, neemt Paus Alexander III de personen en goederen der proostdij in bescherming, nadat in 1147 Hendrik van der Leyen, bisschop van Luik, bepaald had, dat het personaat der kerken Marsna, Hulsberga, Cluma, Schinna en Litta, na de dood der tegenwoordige bedienaars zou overgaan op de proostdij van Meerssen. Zij zou voortaan persona of erfpastoor zijn van die plaatsen en er een priester of vicarius perpetuus benoemen ¹⁷).

In al die bezittingen van de proostdij, welke inmiddels aangegroeid zijn, is er echter geen spoor van het oude Herle te ontdekken. Uit de geschiedkundige gegevens betreffende de proostdij van Meerssen kunnen we dus niet besluiten tot enige invloed op het ontstaan der Andreas-Pancratius-kerk. Trouwens mochten de monniken van Meerssen in Heerlen gemissionieerd hebben, dan zou dit feit nog onbruikbaar zijn voor onze hypothese. De proostdij toch werd gesticht in 1134, terwijl de Andreaskerk reeds in 1049 bestond. We moeten dus besluiten, dat zowel de abdijen van Susteren en Thorn, alsook de proostdij van Meerssen het ontstaan der Heerlense kerk niet kunnen verklaren.

Bij gebrek aan meer constructieve gegevens hebben we getracht in het allodium Herle Benedictijner invloed na te sporen. Onder de Voerendaalse bevolking immers leeft nu nog de legende, dat in vroeger tijden in die gemeente een Benedictijnerabdij zou gestaan hebben, n.l. te „Kloosterbusch”. In de zestiger jaren van de 9e eeuw zou zij Otfried tot abt hebben gehad. In het jaar 881 treffen we Hermenegild aan als abt. In datzelfde jaar zou het klooster door de Noormannen zijn verwoest ¹⁸). In dit verband is het merkwaardig, dat in de kadastrale legger van Voerendaal de benaming „Klootsbosch” voorkomt, hetgeen van „Kloëster-bosch” afgeleid zou kunnen worden.

De waarde van deze plaatselijke legende niet overschattend, menen we toch er een aanduiding in te zien, dat een of ander Benedictijnerabdij in loco grondbezit heeft gehad. Het gebeuren van 881 heeft zich vermoedelijk t.a.v. de bezittende abdij afgespeeld en is te *Voerendaal gelocaliseerd* geworden. Wellicht ware het onderzoek te richten op de nasporing van abtenlijsten, waarin rond dat tijdstip genoemde namen voorkomen.

Gegevens van meer documentair karakter zouden deze kwestie in zijn historisch verband kunnen plaatsen. Inmiddels lijkt het ons gerechtvaardigd de mening te uiten, dat de kerk van Heerlen St. Andreas-Apostel tot hoofd- en St. Pancratius tot nevenpatroon had; dat voorts deze Andreas-Pancratius-kerk gesticht is door Benedictijnen, die te Voerendaal-Kloosterbusch grondbezit — mogelijk ook een vromenhof — hadden. Later, toen de verering van Sint Pancratius als ridderheilige zich vanuit Conzen over Nederland verspreidde, heeft Sint Andreas, onder invloed van de vestingbouw in Heerlen, als hoofdpatroon voor

Sint Pancratius moeten wijken. Zo zien we, dat er in werkelijkheid geen formele patroonsverandering, maar een patroonsverschuiving heeft plaats gehad en dat bijgevolg het probleem tot nu toe verkeerd gesteld is.

Vught, „Sparrendaal”.

Dr. F. P. A. SENDEN, C.I.C.M.

NOTA'S.

- 1) H. Z. Huisman, *Die Verehrung des Hlg. Pancratius in West- und Mitteleuropa*, Haarlem 1939. Een critische bespreking van dit boek treft men aan in de *Analecta Bollandiana*, Brussel 1942, Dl. LX, blz. 258—261. Pater Jansen, C.Ss.R., uit Wittem, vestigde hierop onze aandacht.
- 2) Deze akte is gepubliceerd door J. Tesser S.J. in: *De Maasgouw*, 1949, blz. 49—58.
- 3) J. Tesser S.J., *ibidem*.
- 4) P. Peters, *De St. Pancratiuskerk te Heerlen*, in: Heerlen, Mijn-, Industrie-, Winkel- en Woonstad. Uitgave der V.V.V., Juni 1932, blz. 10—11.
- 5) Zie Peters, o.c.
- 6) Zie Peters, o.c.
- 7) J. Habets, *Cachet d'oculiste romain trouvé à Heerlen*, in: *Publications*, VII (1870), blz. 384.
- 8) Caumartin, *L'église de Mesch*, in: *Publications*, III (1866), blz. 180.
- 9) Drs L. van Hommerich maakte ons op deze bevindingen van Ir. Peutz attent.
- 10) H. Z. Huisman, *Die Verehrung des Hlg. Pancratius in West- und Mitteleuropa*, Haarlem 1939, blz. 36.
- 11) H. Z. Huisman, o.c., blz. 37.
- 12) *Analecta Bollandiana*, Brussel, 1942. Dl. LX, blz. 259.
- 13) H. Z. Huisman, o.c., blz. 150—153.
- 14) J. Habets, *Beknopte geschiedenis der Proostdij van Meerssen*, in: *Publications*, XXV (1888), blz. 13.
- 15) J. Habets, o.c., blz. 13—20.
- 16) J. Habets, o.c., blz. 21—22.
- 17) J. Habets, o.c., blz. 25.
- 18) L. van Hommerich en F. Welters, *Gedenkboek Voerendaal 1049—1949*. Heerlen. Blz. 130 vlg.

Het Heerlense Politiewezen

in de franse tijd

Bij de bezetting van ons gewest door de Franse legers in 1794 ontstond in het rijkspolitiewezen min of meer een luchtledig. De rotmeesters en veldbodens, aangesteld door de Voogd van het Land van Valkenburg, hadden geen bevoegdheid meer en werden bovendien niet meer gesalarieerd.

In afwachting van hun vervanging door Franse rijkspolitie, de z.g. gens d'armes, heeft het gemeentebestuur zich, in overleg met het gewestelijke bestuur van het Franse bewind (de Administratie van het Departement van Overmaas), het lot van de onder het oude regime aangestelde politiemannen aangetrokken. Zulks blijkt uit het ter vergadering van de Municipaliteit van 19 ventose an II (9 Maart 1794) genomen besluit:

„Vervolgens is gedelibereert over het stuck der rotmeesters en veldbodens, zoo is geresolveert dat provisoirelijk de aangestelde sullen in functie blijven, en bij aldien geene clagten teegens hen sullen worden ingebragt, selven sullen gecontinueert werden op alsulke voet als in het vervolg sal vastgesteld werden”.

Het juiste aantal destijds dienstdoende rotmeesters en veldbodens is niet bekend. Wel worden in 1795, toen het gemeentebestuur de rotmeesters gelastte de ingezetenen aan te zeggen, dat zij hun belasting hadden te voldoen, de volgende vier rotmeesters genoemd:

Hans Willem VINKEN, voor Vruschenbroek en Bensenrade;

Johannes HENNEN, voor Heerlerheide;

Gerard GULPERS, voor Caumer en Ackerstraat;

Willem MAESSEN, voor Ubagsberg, Colmond en Winthagen.

De veiligheid liet in de Franse tijd aanvankelijk veel te wensen, hetgeen blijkt uit een besluit van de Municipaliteit van 2 florial an IV (21 April 1796):

„In ervarenisse gekomen sijnde dat veele landloopers, dieven en landsbespieders sig in dit canton ophouden;

En overwegende, dat het van onse pligt is de goede inwoonderen, voor soo veel in ons is, van dese ruststorende instrumenten te bevrijden, soo besluit dese municipaliteit na den commissaris van het uijtvoerend bewind den borger F. ROBROEK gehooft te hebben:

1° dat alle herbergiers en andere inwoonderen deses cantons sullen hebben te vragen aen alle vrende en pasagiers bij hen logeerende hunnen naem, professie en ordinaire woonplaets;

2° dat sij dien naem sullen hebben over te brengen in geschrifte aen

- den agent off adjunct municipael van hunne resp. gemeente;
- 3° dat de agenten municipael off adjuncten elke vergadering dag sullen overgeven aen den president lijste der aen hun aengebrogte naemen met uitdoncking van die der aenbrengers;
- 4° op dat niemand deses ignoratie pretendere sal dese alomme waer nodig worden gepubliceert en geafficheert?.

Door de Administratie van het Departement van Overmaas werd op 6 prairial an IV (25 Mei 1796) een instructie voor de gardes champêtres (veldwachters in gemeentelijke dienst) uitgevaardigd. Deze instructie is in vertaling opgenomen als bijlage I tot dit artikel.

In de vergadering van de Municipaliteit van 3 thermidor an IV (21 Juli 1796) werd, behoudens goedkeuring door de Centrale Administratie, besloten als rotmeesters en veldbodens aan te stellen:

Adolphe REULS, Leon. GEIJSENDORP, Willem VINKEN en Herman LEMPENS, voor HEERLEN;

Gerard GULPERS voor CAUMER;

Arnold HERMANS voor WELTEN;

Johannes HENNEN voor HEERLERHEIDE;

Joes JANSEN voor NIEUWENHAGEN;

Joes ARETZ voor SCHAESBERG;

Nicolaas VLEGEN, rotmeester VOERENDAEL;

Matthijs CLIJNEN, veldbode;

Joes SCHIJNS, veldbode;

Caspar WIJERS, rotmeester.

„en is goedgevonden hun elk een Croon per maand toe te stellen, dog alvorens de selve onder eed te stellen de approbatie af te wachten.

Voor geconstitueerde van de Municipaliteit na Maastricht off elders sal anderhalf Croon per dag gesteld worden.

Voor een conducteur van karren off vragten ses livres per dag?.

In de vergadering van de Municipaliteit van 14 thermidor an V (1 Augustus 1797) werd met betrekking tot de veldwachters (gardes champêtres) het volgende besluit genomen:

In vertaling luidt dit besluit ongeveer als volgt:

„De Municipaliteit van het canton Heerlen:

Overwegende, dat het corps veldwachters in het canton in gene dele aan de gestelde verwachtingen beantwoordt, hetgeen eensdeels het gevolg is van de slordigheid, waarmede sommige veldwachters hun taak vervullen, anderdeels van de geringe ijver die de rechterlijke macht beoont bij de berechting van de te harer kennis gebrachte delicten, doordat aan de opgemaakte processen-verbaal geen gevolg wordt gegeven.

Overwegende, dat ten gevolge van de straffeloosheid, die de overtreders genieten, zij dermate overmoedig worden, dat zij strafbare feiten op klaarlichte dag bedrijven; hiervan leggen de dagelijks inkomende klachten van tal van ingezetenen getuigenis af.

Overwegende, dat aan deze rooftochten ten spoedigste paal en perk dient te worden gesteld en dat in het tegenwoordige oogst-seizoen bijzondere maatregelen moeten worden getroffen tot bescherming van de eigendommen der landbouwers.

Voorts tezelfder tijd uitvoering gevende aan de voorzieningen door de Minister van Justitie met brief van ? pluviöse l.l. aan de Commissarissen van het uitvoerende Bewind, getroffen;

BESLUIT, de (plaatselijke) Commissaris van het uitvoerende Bewind gehoord, als volgt:

Art. 1. De veldwachter is gehouden dagelijks de ronde te doen langs alle plaatsen van zijn rotte en rapport uit te brengen aan de Agent municipal onverschillig of hij delicten heeft geconstateerd of niet.

Art. 2. De veldwachter is gehouden in de oogsttijd geregeld des nachts in het veld te patrouilleren, met name op die plaatsen, waar de dieven de gewoonte hebben hun slag te slaan. Hij kan zich daarbij doen vergezellen van zoveel inwoners als hij nodig acht; hij kan deze personen oproepen om beurten, zoals dit steeds gebruikelijk is geweest. Hij dient eenieder, die hij na zonsondergang zonder geldige reden in het veld aantreft, te arresteren en in geval van verzet van zijn vuurwapenen gebruik te maken.

Zo lang niet anders wordt beslist zullen, ter voorkoming van andere diefstallen dan die van veldvruchten, deze patrouilles tevens de dienst van nachtwacht moeten verrichten. Een speciale nachtwacht moet onverwijld worden geformeerd. Deze is verplicht alle personen, die zich na tien uur 's avonds in de dorpen op straat bevinden, te arresteren.

Art. 3. Zodra de veldwachter kennis draagt van een in het veld gepleegd delict moet hij onverwijld of uiterlijk de volgende dag daarvan aangifte doen bij de Agent municipal van zijn gemeente. Hij vermeldt daarbij de omstandigheden, waaronder het delict is gepleegd en maakt een schriftelijke verklaring op van het gebeurde. Hij stelt deze verklaring in handen van de plaatselijke Commissaris van het uitvoerende Bewind, opdat deze de voorschriften vervat in titel III eerste boek van de Code des Délits et des Peines de la Police kan toepassen.

Art. 4. De Commissaris van het uitvoerende Bewind zal in zijn ressort een huis moeten aanwijzen, waar de veldwachters het vee, dat zij onbeheerd in het veld aantreffen, kunnen stallen en onder beheer stellen.

Art. 5. De Commissaris van het uitvoerende Bewind dient in 't bijzonder er voor te waken, dat de door de veldwachters geconstateerde en door hem ter kennis van de vrederechter gebrachte delicten ingevolge de Wet worden berecht.

Hij dient voorts zich op de hoogte te stellen van het gevolg, dat aan de volgende processen-verbaal is gegeven, die ter kennis van de vrederechter zijn gebracht, te weten:

een proces-verbaal, opgemaakt door de veldwachter van Schaesberg, aangaande schade toegebracht door Gerard BORGHANS aan een perceel klaver van de landbouwer ;

een proces-verbaal van de veldwachter van Heerlerheide betreffende de

inbeslagneming van 13 koeien van de landbouwer A. VONKEN, evenals een proces-verbaal van dezelfde veldwachter omtrent het in beslag nemen van 3 koeien van de landbouwer Andries VAN DEN ESSCHEN en van een proces-verbaal betreffende een koe en een rund van de landbouwer KÖNIGSTEIN;

ten slotte van twee processen-verbaal die gisteren werden opgemaakt door de veldwachter van Heerlen.

Art. 6. Aan de veldwachters zal een in de vergadering van vandaag vastgestelde instructie worden uitgereikt.

Het is duidelijk, dat waar in vorengenoemd besluit sprake is van veldwachters, daarmede tevens de kort te voren aangestelde rotmeesters en veldbodens zijn bedoeld.

In de vergadering van de Municipaliteit van 2 brumaire an VI (23 October 1797) werd besloten, dat met het oog op de zorgwekkende toestand van de gemeentelijke financiën de functies van gemeentebode, veldbodens en rotmeesters met ingang van 1 brumaire an VI (22 October 1797) zouden worden opgeheven en hun geen salaris meer zou worden uitbetaald tot tijd en wijle een nader besluit dienaangaande zou zijn genomen. De veldbodens werd gelast hun commissiën ter secretarie in te leveren.

In de vergadering van 7 nivose an VI (27 December 1797) werd besloten de gemeentebode wederom in zijn functie te herstellen, ten einde storing in de openbare dienst te voorkomen.

De rotmeesters en veldbodens zijn niet meer opnieuw aangesteld, zulks in verband met de op handen zijnde komst van de Franse gens d'armes.

In de raadsvergadering van 5 pluviose an VII (24 Januari 1799) werd medegedeeld, dat een bereden brigade van de nationale gendarmerie in het canton Heerlen zou worden gestationneerd. Voor de huisvesting van de brigade moest een huis ter beschikking worden gesteld. Besloten werd, dat de brigade zou worden ondergebracht in het aan de gemeente toebehorende huis, het schoolhuis genaamd, gelegen Op het Kerkhof. Dit huis was niet in gebruik en door de laatste huurder, de landbouwer CREMERS, ontruimd.

Waar hierboven wordt gezegd, dat bedoeld huis Op het Kerkhof (Kerkplein) was gelegen, zij opgemerkt, dat de plaats, waarop dit huis was gebouwd, aan de ene zijde aan het Kerkhof en aan de andere zijde aan de Dorpstraat, de tegenwoordige Emmastraat grensde.

Voorts zij opgemerkt, dat dit huis, benevens een woonhuis voor de schoolmeester, in 1786 op last van de Raad van State door de toenmalige Hoofdbank op haar kosten moest worden gebouwd. Genoemd schoolhuis lag ter plaatse, waar zich thans de pastorie aan de Emmastraat bevindt.

In de raadsvergadering van 6 pluviöse an VII (25 Januari 1799) werd beraadslaagd over de meubilering van de gendarmerie, waarvan de kosten ten laste van de gemeente kwamen. Zolang het huis niet voorzien was van de nodige meubelen, werden de gendarmen bij de burgerij ingekwartierd.

Het huis werd eerst op 23 September 1803 door de gendarmerie in gebruik genomen.

De juiste datum, waarop de brigade naar Heerlen is gekomen, is niet bekend; dit moet echter kort na 25 Januari 1799 het geval zijn geweest.

De huurovereenkomst van het huis werd eerst de 18 nivose an XIII (3 Januari 1805) tussen de Prefect van het Departement te Maastricht en de Maire van Heerlen, Jean Joseph SCHILS, namens de gemeente, gesloten.

De huur werd aangegaan voor drie, zes of negen achtereenvolgende jaren, tegen een jaarlijkse huurprijs van 288 francs.

De huurovereenkomst vermeldt de volgende bijzonderheden omtrent ligging en inrichting van het huis.

Het huis was gelegen bij de markt en bevatte gelijkvloers twee vertrekken en een stal en op de eerste verdieping vijf vertrekken, waarboven een zolder; het huis was met pannen gedekt; voorts had het huis een binnenplaats met bakoven en een kelder.

De Maire verplichtte zich in de loop van het volgende jaar op de binnenplaats een waterput te laten aanleggen en daarop een pomp te doen plaatsen. De grondbelasting was voor rekening van de gemeente; belasting op deuren en vensters was niet verschuldigd, aangezien gebouwen bestemd voor de openbare dienst daarvan waren vrijgesteld.

De stal moest worden ingericht tot het stallen van de paarden en van het daartoe nodige, zoals kribben, ruif enz. worden voorzien.

Een aannemer ontving opdracht de nodige werkzaamheden te verrichten. Uit de beschrijving van het werk blijkt, dat de stal plaats moest bieden voor acht paarden. Hieruit kan worden afgeleid, dat de sterkte van de brigade op niet meer dan acht manschappen was berekend.

Voor zover bekend heeft de brigade echter uit slechts vier man bestaan, te weten:

Louis BRIFFOZ, brigadier en commandant van de brigade; BRIFFOZ huwde met Maria Josepha JANSSEN en hield in 1821 een herberg Op het Kerkhof No. 21;

François GOMBERVAUX huwde met Emilie BREUER;

Henri LA BONTÉ × Catharina ENGENHOVEN, Lotharinger van geboorte is koopman geworden en woonde in 1821 Op het Kerkhof No. 19; hij is 2 Maart 1850 overleden ten huize van Johan Jozef LINDELAUF, wonende aan de Weegscheid (Kruisstraat);

Antoine FALLET.

(Wordt vervolgd)

W. LINDELAUF.

IETS OVER HET *Onderwijs in Schaesberg*

Tot in de 18e eeuw betekende het onderwijs als algemeen vormingsmiddel heel weinig. Slechts enkelen konden lezen en schrijven. Het was in die tijd niet noodzakelijk die kunst te leren. De gewone man had er geen behoefte aan. Er viel weinig te lezen: geen kranten, geen boeken, geen reclames, geen schriftelijke publicaties. Wat de overheid te publiceren had, geschiedde in de kerk of „ad valvam portae”, aan de kerkdeur, door de gemeentebode. Nog minder behoefde de gewone man te schrijven. Geen postdienst, dus geen brieven. Ook waren er geen belastingbiljetten of andere formulieren, die ingevuld moesten worden.

Er was dus geen behoefte aan onderwijs, hetwelk trouwens slechts door beter gesitueerden te bekostigen was. Niet elk dorp had een school. De tocht er heen was soms ver en moeilijk, langs slechte wegen, die 'n tijd van 't jaar onbegaanbaar waren. Maar ook het in ons oog geringe schoolgeld maakte voor velen 't schoolbezoek onmogelijk, terwijl bovendien de kinderen niet gemist konden worden bij de arbeid: op broertjes of zusjes passen, veehoeden, helpen bij 't werk in huis en veld, en zo spoedig mogelijk er op uit om de kost te verdienen.

Het is dan ook niet te verwonderen, dat slechts weinigen hun handtekening konden zetten. Van de 10 in 't jaar 1743 te Schaesberg als bokkenrijder veroordeelden waren er 9, die hun op de pijnbank afgelegde verklaring bevestigden met het plaatsen van een + onder de akte. Slechts één van hen kon zijn naam schrijven. Maar niet enkel onder de armen, ook onder de beter gesitueerden kwamen analphabeten voor: onder de pachters van de grote boerderijen, de halves of halfwinnen waren er, die onder een officieel stuk een kruisje of handmerk zetten, waarbij dan de aantekening gemaakt werd: Dit is het handmerk van N.N., die verklaart „schrijvens onervaren” te zijn. Dit handmerk was gewoonlijk 'n kruisje. Wie echter vaker iets met zijn naam moest bevestigen, als lid van 't College van Schout en schepenen of als burgemeester, hield er soms een eigen handmerk op na, bestaande uit een of andere figuur, die niet zo gemakkelijk was na te maken.

Onder degenen, die een handtekening konden zetten, waren er ook heel wat, die niet „schrijvens ervaren” waren. Hun pennevrucht laat zien, dat ze slechts bij heel bijzondere gelegenheden de pen hanteerden: onevenwichtige dansende letters, die onevenredig veel ruimte beslaan en stof voor bestudering opleveren.

Dat neemt echter niet weg, dat er destijds ook waren, die de pen, nog geen echte pen maar een ganzeveer, met grote vaardigheid wisten te hanteren en wier schrift caligrafie was en die ook in staat waren een behoorlijk geschrift samen te stellen, doorspekt met Latijnse en Franse uitdrukkingen. Zelfs was er onder de bewoners van de Scheydt in de 18e eeuw, een dichter: Peter Kaspar Koning, die in 1743 als bokken-

rijder ter dood werd gebracht. Gevangen op 't kasteel, stortte hij zijn gemoed uit in een gedicht, waarin hij zijn misdaden en die van zijn bendegenoten bekent en berouwt en zijn medemensens smeekt om toch niet van 't goede pad af te wijken.

Het is niet zeker of er vóór de stichting van de kerk in de heerlijkheid Schaesberg school gehouden werd. In de begrafenisstoet van de weduwe van Frederik van Schaesberg, die in 1632 te Heerlen begraven werd, waren schoolkinderen, maar dat moeten die van Heerlen geweest zijn.

Een schrijven van Schout en schepenen der heerlijkheid Schaesberg aan de bisschop van Roermond in 1697 vermeldt, dat de gebiedende heer heeft laten studeren: Simon Vaessen voor de priesterlijke stand, om de inwoners van Schaesberg te onderwijzen in de Roomse godsdienst en om de jeugd te onderwijzen in lezen en schrijven. Deze Vaessen was echter in Heerlen blijven wonen en de kinderen moesten naar Heerlen gaan voor onderricht. Er moet echter vóór die tijd school gehouden zijn op de Scheydt, zoals het dorp Schaesberg tot in het begin van deze eeuw officieel heette. De rekening der heerlijkheid over het jaar 1700 vermeldt een post van zes gulden uit te betalen aan Bartholomeus Jongen als huur voor de school. Deze Bartholomeus Jongen woonde in het huis Vrösch, Hoofdstraat 21, waar een deel van het gebouw nog als „oude school” aangeduid wordt.

Tegelijk met de kerk kreeg Schaesberg ook zijn onderwijzer. In de stichtingsoorkonde van 15 December 1699 wordt de koster tevens belast met het onderwijzen der jeugd. Hieromtrent vermeldt de akte: „De koster der kerk, die door ons of bij onze afwezigheid, door de zeereerwaarde heer Pastoor benoemd wordt, zal aan de doorluchtige Bisschop van Roermond voorgesteld worden, in verband met zijn aanstelling, voor een onderzoek naar zijn geloofsovertuiging als koster zowel als schoolmeester. Daar hij zijn loon ontvangt, dient hij zijn ambt ijverig waar te nemen. Hij moet de Gregoriaanse zang „verstaan”, goed Latijn en Duits lezen en schrijven kunnen, eerbare zeden bezitten en de heer Pastoor in alles wat de dienst der kerk aangaat gehoorzamen.” Het doet vreemd aan te horen dat de koster „Duits” moet kunnen lezen en schrijven en niet „Nederlands”. Onder Duits wordt hier Nederduits of Nederlands verstaan, dat destijds, evenals thans, de officiële taal was, niet alleen in 't Land van Valkenburg maar ook in 't Land van 's Hertogenrade, waar 't dialect meer Hoogduits was.

(Wordt vervolgd)

J. J. JONGEN.

UIT DE HISTORIE DER
oudehuizen te heerlen

„De Oliemolen“ (Vervolg)

Negen jaar later blijkt het molenwerk in verval te zijn geraakt; de inkomsten zijn daardoor gedaald en de schulden hoog opgelopen. De zaak komt voor de Justitie van Heerle, die bij vonnis van 30 Nov. 1739 op verzoek van Johannes Schepers haar uitspraak doet:

„Vonnis inzake Johan Schepers, Suppliant (indiener van het verzoekschrift).

Gesien opden inhoudede dezer requeste met annex (bijbehorende) verklaringe en (de) naaste bloedverwanten over des Suppliants verzoek nader in iudicio (in de rechtszitting) gehooft, Schepenen der Vrijheijd en Hoofdbanke van Heerle ter manisse van den praeziderende (de president roept hen op om volgens eer en geweten een beslissing te nemen), naar ingenomen advis van een onpartijdig Rechtsgeleerde autorizeeren (machten) den Suppliant om de Moolen in dezen gemelt met ap- en dependentien van dien (met alle toebehoer) mitsgaders de Huijsweyde, Beemtje en Coolhoff ten overstaan van twee Heeren Gedeputeerdens te mogen verkoopen voor eene Somme van vijftien Hondert Guldens Brabands Maestrichter Cours en daar van behoorlijke Acte te passeeren mits dat uijt de eventueele cooppenningen ten overstaan van welgemelte Heeren gedeputeerdens worden afgequeeten en geredimeert (afgelost) alzulke lasten waer voor de voorschreve goederen en erven aansprekelijk zijn en dat de meerreste der cooppenningen niet alleen ten behoeve van des Suppliants kinderen verwekt in eersten huwelyk met Elizabet Zijpers op vaste goederen worden gereappliceert (op hypotheek uitgezet), maar dat ook de eventueele interessen van den selven overschot ten behoeve van dezelve oploopen om uijt het provenue (de opbrengst) van dien geindemizeert (schadeloos gesteld) te worden wegens den die zij zoo uijt hoofde van het gebrek der reparatien als foute van (in gebreke blijven van) voldoeninge der jaarlijxe lasten door de naarlatigheijd van den Suppliant hebben komen te lijden.

Aldus beraamt in iudicio ordinario (in gewone zitting) binnen Heerle den dertigsten November 1739 coram omnibus Scabinus exeptis Ingenhoven et Poppelman” (ten overstaan van alle schepenen behalve Ingenhoven en Poppelman).

En zo had op 15 December daaraanvolgend de verkoop plaats ten overstaan van de Heren Hermanus Croon en Carel Lamberts: „De Eersame

Johannis Schepers bevoorens Weduwnaer wijlen Elizabeth Zijpers nu hertrouwt met Odilia Moenen verkogt aan de Heer Theodor Dautzenberg in huwelyk met Juffrouw Maria Margareta Dechamps zekere Huys, Hoff, Stallinge, Olijmoolen genaamt den Creuen olijmoolen met de daar by liggende Huijsweijde, en beemtje met alle regt gerechtigheid, ene lange zijde de goederen van den Hoff Meulenberg d'andere zijde den uijtlopenden weg naar t Cruytzer velt, een hoofd Jacobus Claassen en diverse erven, item een coolhoff aan het Gatske of voetpad lopende naar het gasthuys, ende zulx omme en voor 1500 Gulden Brabands Maestrichter Cours."

Van de koopsom worden afgetrokken: 500 gld. hypotheek staande ten behoeve van Elizabeth Schils, alsmede de vervallen interest, en een vat tarwe „verschult aan de geestelijke Goederen, vervallen ultimo November laastleden", dan nog „een jaarlijxe Erfpacht in de Caarte ten Dom (te Welten) bestaande in zoo veel olij als in de oirconde daarvan zijnde uytgedrukt is (te weten vier kannen) en een hondert raapkoeken, waar van eenige jaaren ten agteren zijn, welke den cooper (dhr. Dautzenberg) onder behoorlijke quitantie aan den ontfanger van gemelte Caarte sal voldoen, en ten slotte „de verlopene Schatpenningen en geregts kosten hieromme gedaan en aangewent". Het overblijvende zal ten behoeve van Schepers' voorkinderen op hypotheek worden uitgezet. Godsheller 5 stuiver, „over den Liecop hebben de comparanten hun verstaan".

De hypotheek, groot 500 gld. „uijt de cooppenningen van wegens de olijmolen" bij scheiding en deling tussen de Erfgenamen Sijpers indertijd daarop blijven staan en nu zijnde van Elisabeth Schils, wordt met de rente ad 5% per jaar door de koper overgenomen. Aflossing geschiedde in 't jaar 1741.

Aan diverse schulden etc. werd nog door de koper betaald 349 gulden 6 stuiver 2 oort, zodat van de 1500 gulden koopsom voor de zoon Peter Scheepers gehuwd met Agnes Souren, slechts overbleef om op hypotheek uit te zetten, de som van 650 gulden 13 stuiver (L. v. O. No. 2037, blz. 530 e.v.).

De nieuwe eigenaar van de molen, de Heer Theodoor Dautzenberg, was een grand seigneur. Hij was Schatheffer (ontvanger) der Hoofdbanke Heerlen. Ook bekleedde hij het ambt van griffier van de Keur Keulse Mankamer alhier. Hij woonde in het naast „de Croon" gelegen „Manhuys", door hem aangekocht de 28ste Jan. 1728 (L. v. O. No. 194, Leggerboek der Domeinen Rijksarchief Maastricht).

We moeten dus wel aannemen, dat hij zelf het molenaarsambacht niet uitoefende, maar de molen verpachtte.

Op 27 Oct. 1744 werd pachter van de Oliemolen Joannes Quaedvlieg gehuwd met Elisabeth van den Esschen voor de tijd van 6 jaren. (Minuten Nots. C. Swildens, Rijksarchief Maastricht).

De 25ste Januari 1753 kocht de Heer Dautzenberg nog 148 kleine roeden land op den vrischen putt en 75 kleine roeden land in den Camp, tussen de molen en het Aambosch gelegen, van Johannes Scheepers en diens

zoon. Ditmaal kregen de verkopers al héél weinig, slechts 7 guldens en $10\frac{3}{4}$ stuiver; de rest van de koopsom, groot 200 guldens en $9\frac{1}{4}$ stuiver, werd hen ingehouden „weegens verloopene schattpenningen”. (L. v. O. No. 2040, blz. 157).

Enige tijd hierna kwamen de Heer Th. Dautzenberg en diens echtgenote, Maria Margareta Deschamps, achtereenvolgens te overlijden, waarna de molen in eigendom overging aan de Familie Deschamps.

Op 4 Maart 1765 neemt de Heer Laurens Deschamps door bemiddeling van zijn zoon Jean Guillaume 560 gulden hypotheek op de „Oliemoelen,, bij de advokaat Hendrik Lamberts in „de Croon”, om aan hem (Lamberts) te kunnen betalen „alsulcke Declaratie van salaris voor deesen gerigte als advocaat verdient en by deesen geregte van Heerlen getaxeert ad 480 gls. met alle onkosten daaromme (gedaan).” De hypotheekrente bedroeg $4\frac{1}{2}\%$, doch bij betaling binnen 4 weken na de vervaldag 4% . (L. v. O. No. 2044, blz. 531.)

Inmiddels was men met procederen nog niet klaar: De 28ste Juli 1766 verklaarde Johan Guillaem Deschamps, als gemachtigde van zijn vader, wonende alhier, dat hij een proces heeft moeten voeren voor de Keur Keulse Mankamer alhier, als gedaagde, tegen Lotharis d’Hesselle cs. Hij heeft dit proces verloren en werd veroordeeld om „het manhuys promptelijk af te staan met compensatie van kosten.” De Heer Deschamps ging in hoger beroep tegen dit vonnis bij „den Eedelen Mogenden Rade en Leenhove van Brabant en Landen van Overmaze in s’(Graven)Hage”, waarvoor hij tot onderpand moest stellen de „Creuers oliemoolen”, met alle toebehoor, zijnde laatgoed, alleen bezwaard met 560 gulden hypotheek. (L. v. O. No. 2046, blz. 394.)

Na het overlijden (\pm 1767) van Burgemeester Laurens Deschamps, kwam de Oliemolen aan diens echtgenote Anne Jenne Waucomont ingevolge testament van 27 Maart 1767. Laatstgenoemde gaf op 1 Mei 1769 volmacht aan haar kleinzoon, Laurent Francois Delhock, Burgemeester der Banke Herve, Limburgsch Territoir om de molen met toebehoor te verkopen.

De 18de Mei 1769 verkocht de Heer Delhock aan Peter Vijgen, wednr. van Maria Catharina Ceulaerts, wonende aan „het Gasthuys” binnen het Dorp Heerlen, „Seekere oliemoolen genoemd de Creuwen oliemoolen, bestaande in huys, hoff, weijde en bembtjen, geleegeen neffens de goederen van den Meulenberg en den uijtloopenden weg en diverse erven, groot een boender en 85 roeden. Item 108 roeden coolhoff en Landerije aldaar geleegeen neffens den uijtloopenden weg en de wed. Frans Scheepers een hoofd den Aembosch, Item 40 Roeden Bembd aldaar geleegeen neffens de goederen van Schaesberg en de wed. Frans Scheepers voorn. Sulx omme ende voor 3200 guldens Brabants. Maestr. Cours, Godsheller eenen gulden, liecoop lentelig (naar landsgebruik)”.

De nieuwe eigenaar, Peter Vijgen, nam de hypotheek ad 560 gulden, die nu uitstond ten behoeve van de Heer Burgemeester Vignon te Maastricht over ingaande 4 Maart 1769. Hij betaalde contant de somma van 640 gld., met de godsheller een de liecoop. „Blyvende de overige

cooppenningen ter Somme van 2000 guldens op voorschreven goederen geaffecteert (hypotheccair verbonden) Interesse ad vier ten hondert cours en aanvang genoomen hebbende met den 1 Meert 1769. Sijnde de voorsz. goederen laatgoed, (nog) belast met Schattinge en vier kannen Olie en hondert oliekoecken aan de kaart van den Dohm. En vermits aan de voorsz. Oliemoolen, So aan het moolenwerk als Bouwagie considerabile reparatiens en costen te impendeeren sijn, soo is expresselijk geconditioneert, dat in cas (geval) van naestinge den Eventueelen naaster deselve ingevolge des incoopers annotitie sal moeten bonificeeren en vergoeden." Getuigen bij het passeren van deze acte voor Nots. J. B. Van Cotzhuysen, waren de Hr. Hermanus Nijssen, procureur, en Peter Caspar Wetzels inwoonder alhier. (L. v. O. No. 2046, blz. 441 e.v.).

Op 9 Juni 1769 neemt Peter Caspar Wetzels te zamen met zijn broeder Joannes de oliemolen over van Peter Vijgen tegen dezelfde voorwaarden als vermeld staan in de acte van 18 Mei van dat jaar, „uytgenoomen alleenlijk, dat den vercooper sig reserveert den pagt van dit loopende jaar (1769) vervallen met 1e Octobris." (L. v. O. No. 2046, blz. 441 e.v.) De gebroeders Wetzels, aankopers van de molen, waren beiden ongehuwd en behoorden tot een der oude Heerlense families. De tegenwoordige eigenaar van de molen (anno 1952) de Heer A. Wetzels is een afstammeling van een getrouwde broeder van Joannes en Peter Caspar Wetzels, met name Nicolaas Wetzels.

Op 20 Juli 1771 vergroten de gebroeders Joannes en Pieter Caspar Wetzels hun hypotheekschuld bij Mevrouw M. M. Guitton Douariere van wijlen Mr. A. J. J. Vignon „in leeven Borgemeester der Stadt Maestricht", van 560 gld. tot 1200 gld. Brab. Maastr. koers. „Interesse ad vier ten hondert heden aenvang neemende." Zij verbinden hiervoor hun molen, „de Creuwen Olie Moolen" met alle toebehoor, zoals ingekocht van Pieter Vijgen, alsmede 129 roeden weide in de Puttgraven, 328 roeden land op den Frischen Putt en 106 roeden land aldaar. De drie laatste percelen zijn gekocht van Peter Pissars. Het opgenomen geld zal vermoedelijk wel nodig geweest zijn om de reparaties aan huis en molen te kunnen voltooien.

10 Maart 1773 neemt Sieur Gerardus Penners, gehuwd met Maria Gertruid Schils, inwoner van Heerlen, van de Heer Matthieu Arnaud Delhock wonende te Chaineux en diens zoon Laurens Francois Delhock, Burgemeester der Banke Herve, de helft over van de hypotheccaire vordering in totaal groot 2000 gulden, staande op „de Creuwelsollemolen" vanaf het jaar 1769. De rente ad 4% moet worden betaald door Joannes en Peter Caspar Wetzels.

17 Nov. 1778 neemt de Hr. Penners ook de andere helft van de hypotheccaire vordering op de Oliemolen over van de Heren Delhock.

(Wordt vervolgd)

JO HORST.

historische chroniek

Het onderzoek naar de romeinse cultuurresten, die in de nabijheid van de ruïne der Thermen te verwachten waren, begint sinds de aanvang hiervan op 17 Maart j.l. vorderingen te maken. Er is komen vast te staan, dat

1. tenminste één gebouw van tamelijk grote afmetingen de thermen langs de N.-O.-zijde flankeerde;
2. een spitsgracht (die op militaire activiteit kan duiden), in 1940 en 1941 langs de Z.-O.-kant der thermen geconstateerd, wederom is aangetroffen, nu aan de N.-W.-zijde en evenwijdig gericht op de spitsgracht van 1940. De datering van zijn aanleg moet in de 2e eeuw gesteld worden;
3. een wegdek van typisch romeinse opbouw met een grootste breedte van ± 11 M. in N.-Z.-richting het z.g. Schouwburgterrein, de Coriovallumstraat en het Thermen terrein doorsnijdt, die in zijn aanleg Claudisch kan zijn. (± 50 n. Chr.);
4. een vrij intensieve bewoning, vanaf Augusteïsche tijd (begin onzer jaartelling) tot in de 4e eeuw, langs deze weg is geconstateerd;
5. in de nabijheid van deze weg twee vergraven romeinse pottenbakkerijen zijn aangetroffen, zodat het aantal tot nu toe naar hun vindplaats te Heerlen bekende aardewerkfabriekjes het getal 32 heeft bereikt;
6. de museumverzamelingen uitgebreid zullen worden met diverse kleinere opgegraven voorwerpen zoals zeer vroege en zeer late terra sigillata (begin Ie en IVe eeuw), een Republiekeïsche zilveren munt alsmede een Gallisch muntje (laatste helft Ie eeuw vóór Chr. tot onder Tiberinus), enige Keizermunten, ijzeren ruiter-sporen en bronzen sleutels van kunstzinnig model; voorts bekapte bouwresten.

Op Pinkster-Dinsdag, 3 Juni j.l., heeft de Kring een studiebezoek gebracht aan romeins Trier. Reeds zeer vroeg in de ochtend vertrok het uit 30 personen bestaande gezelschap vanaf het gemeentehuis van Heerlen om via Aken — Montjoie — museum aan de Ostallec te Trier te arriveren. Na enige verpozing vertrouwen wij ons toe aan Dr. W. Reusch, plv.-directeur, die ons op zeer charmante en geestige Losheimergraben — Prüm en Bitburg tegen het middaguur bij het provinciaal wijze, in een bloemrijke en beeldrijke taal, in vloeiende zinsbouw met zuidelijk Duits accent, op uitermate deskundige en tevens bevattelijke en derhalve boeiende betoogtrant zijn gehoor aan zich wist te binden. Allereerst leidde hij ons rond in het befaamde amphitheater met een toeschouwerscapaciteit van 30.000 zitplaatsen: het society-gebouw bij uitstek, waar door middel van gladiatoren-spelen, van gevechten tussen wilde dieren onderling of van wilde dieren enerzijds en de ter dood veroordeelde mensen anderzijds de politiek van het „panem et circenses” doeltreffend inwerkte op het in de 3e eeuw reeds 80.000 inwoners tellende Trier.

Niet minder monumentaal in grondplan en in de nog aanwezige opgaande muurpartijen zijn de Keizerthermen en de aula palatina: de keizerlijke troonzaal. Rome heeft de sinds de 3e eeuw te Trier residerende keizers een verblijfsaccommodatie gegeven van een allure, die in vergelijkbare grootheden met de hedendaagse huisvestingsbehoeften voor souverainen of staatshoofden kan worden uitgedrukt. Wij mogen hier terecht spreken van het keizerlijk residentie-stadskwartier, waarin de romeinse stedenbouwkundige alle officiële, openbare en regeringsgebouwen, van elkaar gescheiden door ruime parkaanleg, bij elkaar had gegroepeerd. Het geheel is een brok aanschouwelijke architectuur- en kunst-geschiedenis van de eerste orde.

Van de hoge trap van materiële beschaving, die Trier gedurende deze periode bereikte, namen wij summier kennis in het uitgebreide provinciaal museum, de schatkamer van het West-Europese vroege cultuur- en maatschappelijk leven. Het is niet doenlijk de weelde en veelzijdigheid dezer relictien in alle mogelijke verschijningsvormen alsmede de kwaliteit der luxe artikelen, waarmede dit hofleven zich opsmukte, in waarderingssuperlatieven onder woorden te brengen. Wie romeins Trier onder deskundige geleide bezoekt, ziet het tweede Rome!

L. v. H.